

Nowela to gatunek epicki; krótki utwór prozą, charakteryzujący się prostą, przejrzystą i zwartą (jeden wątek, brak motywów epizodycznych) fabułą mającą charakter dynamicznej akcji z wyrazistym punktem kulminacyjnym i pointą. Nowela jest gatunkiem renesansowym ("*Dekameron*" Boccaccia), podobne formy istniały już w starożytności (np. "*Metamorfozy*" Apulejusza). Rozkwit nowelistyki miał miejsce w XIX wieku (E.T.A Hofmann, P. Merimee, A. Daudet, G. de Maupassant, N. Gogol, I. Turgieniew, A. Czechow). W XX wieku chętniej uprawiano charakteryzujące się luźniejszą kompozycją opowiadanie. W literaturze polskiej nowela uprawiana m.in. przez B. Prusa, M. Konopnicką, E. Orzeszkową, H. Sienkiewicza, S. Żeromskiego, M. Dąbrowską, Z. Nałkowską, J. Iwaszkiewicza, T. Borowskiego, M. Nowakowskiego. (na podstawie: "*Podręczny słownik terminów literackich*" pod redakcją Henryka Sułki, Kraków 2005).

Maria Konopnicka (z rodziny Wasiłowskich, ps. Jan Sawa, Marko, Jan Waręż, ur. 23 maja 1842 w Suwałkach, zm. 8 października 1910 we Lwowie) - polska poetka i nowelistka, krytyk, publicystka, tłumaczka. Dzieciństwo i młodość spędziła w Kaliszu. W latach 1855-1856 uczyła się na pensji sakramentek w Warszawie. W 1862 roku poślubiła ziemianina Jarosława Konopnickiego i zamieszkała w majątku Bronów pod Łęczycą. W 1863 roku wyjechali do Drezna uchodząc przed grozącymi Konopnickiemu represjami. Konopnicka przebywała w Niemczech, Austrii, Szwajcarii i Włoszech. Żyjący ponad stan Konopnicki zmuszony został w 1872 do sprzedania Bronowa i przeniesienia się z żoną i szóstką dzieci do niewielkiego folwarku Gusina. Tu Maria zajmowała się wychowaniem dzieci i samokształceniem. W 1870 roku w "*Kaliszaninie*" opublikowała swój pierwszy wiersz "*W zimowy poranek*". Osiem lat później opuściła męża i z dziećmi przeniosła się do Warszawy.

W 1888 roku zadebiutowała jako nowelistka. Była współorganizatorką protestu opinii światowej przeciw pruskim represjom wobec dzieci polskich we Wrześni i ustawom uwłaszczeniowym. W 1903 roku otrzymała w darze narodowym dworek w Żarnowcu na Podkarpaciu koło Krosna. W 1906 roku współorganizowała pomoc dla więźniów politycznych i ich rodzin. Zmarła w sanatorium we Lwowie i tam została pochowana.

"*Mendel Gdański*". Tytułowy bohater to stary Żyd, introligator, który wychowuje swojego wnuka Kubusia. Mieszkają w Warszawie, Mendel czuje się związany z Polską, z Warszawą, w której mieszka całe życie i uczciwie pracuje. Wzburzenie wywołuje u niego pogłoska o pogromie Żydów, nie rozumie jak można bić kogoś tylko dlatego, że jest innego wyznania. Przecież Mendel jest uczciwym człowiekiem, pracuje i mieszka w Warszawie i tu jest jego miejsce. Pijany motłoch rani małego Kubusia kamieniem w głowę, Mendel jest wstrząśnięty. Mendla własnym ciałem zasłonił student, motłoch oddalił się. Tego wieczora Mendel nie pracował, milczał. Stracił wiarę w ukochane miasto, którego częścią się czuł. Zawalił się świat Mendla, stracił serce do Warszawy, swojego miasta:

"- Panie Mendel ! - burknął wreszcie - wyleżże pan już raz z tego kąta ! Bosiny pan odprawiasz czy co u licha ? Trochę gorączki i nic więcej. Chłopak za tydzień jaki do szkoły pójdzie, byle się trochę tylko skóra zrosła. A pan tak jak na worze z popiołem zasiadł! Przecie panu nikt nie umarł ! Stary Żyd milczał. Po chwili dopiero podniósł głowę i odezwał się głosem namiętnie drgającym: - Pan się pyta. czy ja na bosiny siedzę ? Nu. ja siedzę na bosiny ! Ja popiół na głowę mam i wór gruby na głowie mam. i na popiele ja siedzę, i nogi bose mam, i pokutę wielką mam. i wielka boleść ma. i wielką gorzkość...Zamilkł i twarz znowu w ręce ukrył. Mała zielona lampka dawała jego siwej głowie jakieś szczególne, widmowe niemal oświetlenie. Malec jęknął raz i drugi i znów

zaległo milczenie. A wtedy wśród tej ciszy podniósł Mendel Gdański raz jeszcze głowę i rzekł:- Pan powiada, co u mnie nic nie umarło ? Nu, u mnie umarło to, z czym ja się urodził. z czym ja sześćdziesiąt i siedem lat żył, z czym ja umierać myślał... Nu. u mnie umarło serce do tego miasto !".

"Miłosierdzie gminy". W szwajcarskim miasteczku tragarz Kuntz Wunderli zostaje wystawiony na licytację, bo jest już za stary by pracować i zarabiać na życie. Licytację wygrywa bezwzględny [Probst](#). Wygrał, bo zażądał najniższej dopłaty od gminy. "- Sto dwadzieścia i pięć! - woła Probst raz jeszcze.

Pan radca promienieje. Chwilę wodzi po obecnych ożywionym wzrokiem, a gdy nikt nie podbija mleczarza, uderza białą ręką w leżące przed nim papiery i daje znak woźnemu.

- Po raz pierwszy! - mówi [woźny](#) stukając laską w ziemię i ucicha.

- Po raz drugi! - mówi głośniejsze jeszcze, a stary Kuntz Wunderli zmruża nagle oczy i kurczy się boleśnie, jakby kij przybijający dzieło miłosierdzia gminy w niego miał uderzyć.

- I-po-raz-trzeci! - woła razem z woźnym tryumfujący pan radca.

W chwilę potem Kuntz Wunderli stoi u dyszla mleczarskiego wózka, trzęsąc swą nędzną, starą, siwą głową i usiłując drżącymi rękami przełożyć przez siebie parcianą szleję. Z drugiej strony dyszla rzuca się w podskokach silny kudłaty pies w takiejże uprzęży, ujadając głośno, donośnie."

"*Obrazki więzienne*". Cygan, po ucieczce z więzienia zostaje pobity i umiera. Okazuje się, że jego wyrok skończył się dwa tygodnie przed nieudaną ucieczką.

"*Jeszcze jeden numer*". Historia cudzoziemki, którą z wojny przywozi ze sobą oficer, a później doprowadza do jej aresztowania. Dziewczyna po porostu znudziła mu się.

"*Onufer*". Onufer jest dręczony przez swego pryncypała. Pewnego dnia, uniesiony gniewem, zabija kupca i chłopca, który właśnie wszedł. Onufry umiera w więzieniu.

Eliza z Pawłowskich Orzeszkowa urodziła się 6 VI 1841 roku w Milkowszczyźnie (okolice Grodna) w rodzinie zamożnego ziemianina. Była młodszą córką adwokata Benedykta Pawłowskiego i Franciszki z Kamieńskich, jego drugiej żony. Powieściopisarka, jedna z najambitniejszych przedstawicielek polskiego pozytywizmu. Pisała pod pseudonimami E.O., Bąk (z Wa-Lit-No), Li...ka, Gabriela Litwinka. W latach 1852- 1857 przebywała na pensji w Warszawie, poznała tam Marię Konopnicką. W 1858 roku w wieku niespełna 17 lat wyszła za mąż za Piotra Orzeszkę. Po ślubie przebywa w majątku męża pod Kobryniem do 1863 roku. Brała udział w służbach pomocniczych powstania styczniowego, ukrywała Romualda Traugutta. W 1865 roku Ludwinowo zostało skonfiskowane, a Orzeszko został skazany na zesłanie. Orzeszkowa wróciła do Milkowszczyzny. W 1869 roku sprzedała ją, uzyskała unieważnienie małżeństwa. W 1869 roku osiadła w Grodnie. Debiutowała w 1866 roku nowelą "[Obrazek z lat głodowych](#)". Była współwłaścicielką polskiej księgarni nakładowej i wypożyczalni w Wilnie. Za działalność wydawniczą została postawiona przed sądem i na trzy lata internowana w Grodnie. W 1894 roku wyszła za mąż za Stanisława Nahorskiego. Dwukrotnie była wysuwana do Nagrody Nobla (1905 i 1909). Prowadziła szeroka korespondencje z pisarzami polskimi i obcymi. Zmarła 18 V 1910 roku w Grodnie.

Twórczość Orzeszkowej pozostawała pod wpływem pozytywistycznego światopoglądu. Powieściopisarka przeciwstawiała się romantyzmowi, podkreślała odpowiedzialność pisarza za sprawy społeczne i narodowe. Literatura powinna walczyć o prawa kobiet, mówić o miłości, małżeństwie i życiu rodzinnym, pokazywać bohaterów pozytywnych, oddanych działalności społecznej.

"A...B...C...". Joanna Lipska uczy języka polskiego dzieci z niższych warstw, za co sąd skazuje ją na karę grzywny lub więzienia. Nauczycielka nadal prowadzi swą działalność. Lipska jest córką wydalonego ze szkoły pedagoga.

"Tadeusz". Dwuletni Tadeusz wychodzi z matką z domu, rodzice są zajęci pracą. Zapatrzony w sikorkę wpada do wypełnionej wodą jamy i tonie.

"Gloria victis". Tragedię bohaterów opowiadają drzewa. Słuchaczem drzew jest wiatr. Powstańcy są pochowani w lesie, dowodził nimi Romuald Traugutt, był dyktatorem powstania styczniowego. Doszło do krwawej walki, podczas której zginął główny bohater, Maryś Tarłowski. Przyjaźnił się z Jagminem, uratował mu życie. Obaj przyjaciele zginęli. Mogiłę powstańca odwiedza Aniela, jego siostra. Wiatr, który głosił dzieje powstańców, zaczął ogłaszać: "gloria victis". Łacińskie słowa znaczą: "chwala zwyciężonym" i są zaprzeczeniem rzymskiego "vae victis" ("biada zwyciężonym").

Bolesław Prus (jest to pseudonim Aleksandra Głowackiego herbu Prus) urodził się 20 VIII 1847 roku w Hrubieszowie, w rodzinie dworskiego ekonoma o szlacheckich korzeniach. Wybitny powieściopisarz i nowelista. Rodziców stracił wczesnie, został oddany pod opiekę starszego brata Leona, działacza stronnictwa "czerwonych". Wychowywał się u krewnych w Puławach, Lublinie, Siedlcach i Kielcach. W wieku szesnastu lat porzucił gimnazjum, by uczestniczyć w powstaniu styczniowym, był ranny, znalazł się w więzieniu w Lublinie, gdzie po zwolnieniu zdał maturę i przez dwa lata studiował na wydziale matematyczno-fizycznym Szkoły Głównej. Wyrokiem sądowym został pozbawiony szlachectwa. W 1868 roku przerwał studia i wyjechał z Warszawy. Po dwóch latach przeniósł się do Puław do szkoły rolniczo-leśnej, gdzie również nie pozostał długo. Po roku wrócił ponownie do Warszawy i przez pewien czas pracował jako robotnik. Podejmował różne prace zarobkowe, m.in. korepetytora, nawiązywał kontakty z prasą. Zamieszczał utwory satyryczne, pierwsze nowele oraz słynne "Kroniki" w "Kurierze Warszawskim", które uczyniły go jednym z najznakomitszych polskich publicystów nie tylko doby pozytywizmu. Jako pisarz i dziennikarz debiutował w 1864 roku w "Kurierze Niedzielnym". W roku 1872 zaczął publikować, już pod pseudonimem Bolesław Prus, w pismach pozytywistycznych "Opiekun Domowy" i "Niwa", a także współpracował z humorystycznymi pismami "Mucha" (od 1873) i "Kolce" (1874). Od 1874 roku publikował w "Niwie" stały felieton "Sprawy bieżące", zaś do całego szeregu innych pism dodał "Kroniki", stanowiące dla niego rzeczywistą szkołę pisarską, w tym czasie zaczyna pisać opowiadania. Od 1872 roku utrzymywał się z pracy publicystycznej i redakcyjnej. Równolegle publikował kolejne opowiadania i powieści. W 1876 roku ożenił się z Oktawią z Trembińskich, daleką kuzynką ze strony matki. Szczyt popularności literackiej Prusa przypadł na lata 1885- 1895. w 1895 roku Prus udał się w dłuższą podróż zagraniczną: do Berlina, Drezna, Karlsbadu, Norymbergii, Stuttgartu, Rapperswilu i Paryża. Zmarł 19 V 1912 roku w Warszawie. Śmierć pisarza przerwała prace nad ostatnią, niedokończoną powieścią "Przemiany" (1911-1912).

Pracował nad własną teorią literatury i kompozycją powieściową, co wyraziło się m.in. w rozprawie o *"Ogniem i mieczem"* (1884) oraz w polemice z Aleksandrem Świętochowskim. Nowelistyka pisarza rozpoczyna jego samodzielną i wielką drogę pisarską.

"Powracająca fala". Gotlieb Adler jest właścicielem fabryki tkanin bawełnianych. Aby spłacić długi syna Ferdynarda, obniża robotnikom wynagrodzenie i zwalnia fabrycznego lekarza i felczera. Staje się to przyczyną śmierci Kazimierza Gosławskiego, ulega on wypadkowi przy maszynie. Sędzia gminy, Zapora, odmawia podania ręki Ferdynandowi, co prowadzi do pojedynku. Młody Adler ginie, a jego ojciec podpala swoją fabrykę.

"Kamizelka". Tytułowa część garderoby należała do młodego urzędnika, który zachorował na gruźlicę. *"Oto ona. Przęd spłowiła, a tył przetarty. Dużo plam, brak guzików, na brzegu dziurka, wypalona zapewne papierosem. Ale najciekawsze w niej są ściągacze. Ten, na którym znajduje się sprzączka, jest skrócony i przyszyty do kamizelki wcale nie po krawiecku, a ten drugi, prawie na całej długości, jest pokłuty zębami sprzączki."* Był coraz słabszy, chudł. Nie pracował, całe dni spędzał w domu. Codziennie posuwał sprzączkę ściągacza, chciał pokazać żonie, że nabiera ciała, co oznaczało, że zdrowieje. Jego żona co dzień skracała pasek, on o tym nie wiedział. Wspierali się nawzajem, bardzo się kochali, chcieli sobie dodać otuchy. Po śmierci urzędnika kamizelkę kupił od Żyda sąsiad młodej małżeństwa, narrator.

"Omyłka". Historia człowieka powieszonoego w czasie powstania styczniowego za rzekome szpiegostwo. W rzeczywistości walczył on w powstaniu listopadowym. Miał odmienne zdanie niż wszyscy. Gdy wrócił do kraju okrzyknięto go zdrajcą i szpiegiem. Uratował rannego powstańca, ale został stracony wskutek oskarżenia rzuconego przez tchórza. Nowelę *"Omyłka"* Prus opublikował w 1884 roku w czasopiśmie polskim, wychodzącym w Petersburgu pod redakcją Włodzimierza Spasowicza i Erazma Piltza pod nazwą *"Kraj"*. Prus był już wtedy autorem wybitnych nowel i uznanym publicystą.

W noweli pojawiają się partie dygresyjne, scenki rodzajowe. Bohaterowie utworu przedstawieni zostali z różnej perspektywy. Pojawiają się karykaturalne postacie burmistrza i kasjera. Prus wykorzystał tradycję humorystycznej prozy Jana [Lama](#), jego powieści *"Wielki świat Capowic"* i *"Koroniarz w Galicji"*. Nawiązuje też do Sienkiewiczowskiego *Zołzikiewicza ("Szkice węglem")*. Pisarz odwołuje się do wielkiej literatury romantycznej: do *"Śpiewów historycznych"* Niemcewicza i *"Pana Tadeusza"* Adama Mickiewicza. *"Omyłka"* jest jednym z pierwszych utworów pozytywistycznych poświęconych powstaniu, historia widziana oczyma dziecka.

Henryk Adam Aleksander Pius Oszyk- Sienkiewicz, pseudonim **Litwos**, jeden z najpopularniejszych pisarzy polskich przełomu XIX i XX wieku. Sienkiewicz urodził się 5 maja 1846 roku w Woli Okrzejskiej na Podlasiu w zubożałej rodzinie szlacheckiej, pieczętującej się herbem Oszyk, po mieczu wywodzącej się z Tatarów osiadłych na Litwie w XV i XVI wieku. Rodzice Sienkiewicza to Józef Sienkiewicz i Stefania Sienkiewicz z rodziny Cieciszowskich. Wola Okrzejska należała do babci Sienkiewicza Felicjany Cieciszowskiej. Rodzina przeprowadza się do Grabowców a później do Wężyczyna. W 1861 roku rodzice pisarza kupili kamienicę czynszową w Warszawie. Tam w 1866 roku Sienkiewicz ukończył gimnazjum i do 1872 roku studiował prawo, medycynę i filologię w Szkole Głównej i rosyjskim UW. Zdobywa tam wiedzę z literatury i języka staropolskiego. W 1867 roku pisze wierszowany utwór *"Sielanka młodości"*, który zostaje odrzucony przez Tygodnik Ilustrowany. Dwa lata później debiutował w "Przeglądzie Tygodniowym" jako

recenzent teatralny, a Tygodnik Ilustrowany drukuje rozprawkę historyczno- literacką o Mikołaju Sępie- Szarzyńskim. W 1876 roku wyjeżdża do Stanów Zjednoczonych. Do Europy wraca w 1878 roku, zatrzymuje się w Londynie , a następnie w Paryżu. W 1879 roku w Szczawnicy poznaje swoją przyszłą żonę Marię Szetkiewiczównę, w 1881 roku żeni się z Marią Szetkiewiczówną. Maria umiera w 1885 roku. W 1880 roku Sienkiewicz pisze utwór historyczny "*Niewola tatarska*" i pracuje nad powieścią "*Ogniem i mieczem*". W 1883 roku wiąże się z dziennikiem Słowo (pismo o tendencjach konserwatywno-szlacheckich), którego początkowo jest nawet redaktorem naczelnym. W 1883 roku poślubia Marię Romanowską, córkę odeskiego bogacza Wołodkowicza. Żona opuszcza go. W 1900 roku zostaje uczczony jubileuszem 30- lecia twórczości, w darze od narodu otrzymał majątek Oblęgorek pod Kielcami, gdzie zastał go wybuch I wojny światowej i skąd wyjechał do Szwajcarii, organizując Komitet Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce. Laureat Nagrody Nobla (1905) za powieść "*Quo vadis*", działacz społeczny, fundator stypendium literackiego, z którego korzystali m.in. S. Wyspiański, M. Konopnicka, Stanisław Przybyszewski, Gustaw Daniłowski, K. Przerwa- Tetmajer. Był współzałożycielem Kasy im. Mianowskiego, 1889-1900 prezes Kasy Literackiej. W 1904 roku bierze ślub z Marią Babską. Zmarł w Vevey 15 listopada 1916 roku.

Międzynarodową popularność i rozgłos zdobyły przede wszystkim "*Quo vadis*" i *Trylogia*. Na tę ostatnią składa się "*Ogniem i mieczem*", "*Potop*" i "*Pan Wołodyjowski*". Cykl nazywany *Trylogią* przedstawia dzieje Polski od śmierci Władysława IV po bitwie pod Chocimiem, tj. w latach 1648- 1673. Pierwsza część *Trylogii* to dzieje wojny z Kozakami, druga- najazd szwedzki, trzecia- początek wojny z Turcją i pierwsze zwycięstwo Jana Sobieskiego. Całość powstała **ku pokrzepieniu serc**. Wszystkie człony cyklu mają wiele cech wspólnych. Fabuła oparta jest na identycznym schemacie- motywie miłości z przeszkodami: Skrzetuski, Helena i Bohun, Kmicic, Oleńka i Bogusław Radziwiłł, Wołodyjowski, [Basia](#) i Azja to typowe trójkąty, w których kobieta dostaje się w ręce wroga, ale ostatecznie perypetie kończą się szczęśliwie. Największą popularność w świecie zdobyła "*Quo vadis*", przedstawiająca rozległy obraz Rzymu pod koniec panowania cesarza Nerona i początków chrześcijaństwa. Przekładana była na ponad 40 języków, wielokrotnie adaptowana i przerabiana dla potrzeb filmowych i telewizyjnych, a także jako materiał dla librett operowych i oratorium Feliksa Nowowiejskiego. Uwieńczeniem działalności pisarskiej Sienkiewicza stała się powieść "*Krzyżacy*", historia z epoki Jadwigi i Jagiełły. Powieść zdobyła również rozgłos międzynarodowy, była tłumaczona na wiele języków oraz sfilmowana w 1960 roku przez Aleksandra Forda.

"*Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela*". Korepetytor Wawrzynkiewicz wspomina swojego ucznia Michasia. Michał tracił zdrowie ślęcząc nad książkami do późnej nocy, matka pokładała w nim wielkie nadzieje. [Michaś](#) miał jedenaście lat, był uczniem pruskiego gimnazjum, nie uzyskiwał dobrych ocen, szykanowano go. Został usunięty ze szkoły, zachorował na zapalenie mózgu i zmarł.

"*Bartek Zwycięzca*". Bartek Słowik z wielkopolskiego Pogonbina został powołany do niemieckiego wojska na wojnę z Francją. Jest dumny ze zdobytych odznaczeń, ale nie rozumie, że nie walczy w swojej sprawie. Wraca do domu, wdaje się w bójkę z niemieckim nauczycielem, który uderzył jego syna i zostaje skazany na trzy miesiące więzienia. Pani Jarzyńska oferuje pomoc, jeśli Bartek będzie głosował na jej męża w wyborach do berlińskiego parlamentu. Bartek oddaje głos na niemieckiego kandydata. Traci gospodarstwo.

"*Sachem*". Antylopa to miasto w Teksasie, założone przez niemieckich osadników. Jej mieszkańców wymordowali koloniści. Ostatni przedstawiciel tego plemienia jest akrobatą w cyrku, przyjechał tu na występy. Podczas występu śpiewa pieśń zemsty, wygląda jakby chciał zalać cyrk płonąca naftą. Widzowie są przerażeni. Okazuje się, że był to tylko mocny efekt przedstawienia, całkowicie wyreżyserowany.

W nowelistyce pozytywistycznej występowały różne typy narracji;

- wszechwiedzący narrator trzecioosobowy
- bezpośrednie komentarze odautorskie lub refleksje w postaci apeli do czytelnika
- pośredni komentarz poprzez ironię
- kombinacja punktów widzenia narratora i bohatera
- budowanie narastającego napięcia
- łączenie parodii i tragedii
- narrator pierwszoosobowy
- uczestnik wydarzeń
- obserwator

Problematyka noweli pozytywistycznych:

kształtowaniu poglądów i postaw. Problematyka nowel pozytywistycznych:

- problematyka patriotyczna, powstanie styczniowe, germanizacja i rusyfikacja (*Omyłka, Latarnik, Gloria victis, Sachem, Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela, A...B...C..., Bartek Zwycięzca*)
- problematyka chłopska, społeczna wsi, wieś jako świat ludzi skrzywdzonych (*Antek, Bartek Zwycięzca, Szkice węglem, Dobra pani, Za chlebem, Janko Muzykant*)
- problematyka dziecięca, los bezbronного dziecka, zły stan zdrowia, brak dostępu do edukacji
- "kwestia kobieca", bezradność kobiet (*Jeszcze jeden numer*)
- problem asymilacji Żydów (*Mendel Gdański*)
- problemy cywilizacji, nierówności społecznej, obraz miasta jako miejsce bezwzględного wyzysku (*Dym, Kamizelka, Powracająca fala*).

Nowelistyka pozytywistyczna wiąże się z publicystyką epoki, stanowi też szkołę pisarską poprzedzającą wielkie dokonania powieściowe twórców epoki. W nowelistyce pozytywistycznej można wyodrębnić kilka kręgów tematycznych, związanych z takimi

zagadnieniami jak życie mieszkańców wsi, życie robotników, los dzieci. Nowelistów interesował także los kobiet i Żydów. W nowelistyce pozytywiści podejmowali najważniejsze tematy związane z ich programem społecznym, co właśnie zbliżało gatunek do publicystyki.